

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА СИСТЕМУ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

БУТЕНКО Віктор Борисович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.85

DOI 10.32782/EP.2021.3.17

У статті проведено системно-структурний аналіз суб'єктів протидії злочинності як базової кримінологічної категорії. Визначено та проаналізовано основні наукові підходи до визначення суб'єктів протидії злочинності: як сукупності суб'єктів протидії злочинності та як відповідну систему зазначених суб'єктів. Аргументована доцільність розгляду суб'єктів, що діють у сфері протидії злочинності в якості соціально обумовленої ієрархічної системи. Доведено, що системний підхід до вирішення цього питання дозволяє визначити місце і роль вказаних суб'єктів у загальній структурі протидії злочинності, окреслити їх функціональні зв'язки, подолати можливе дублювання виконуваних функцій, за необхідності посилити вплив на певний сегмент криміногенних факторів. Проаналізовано роль громадян як автономних суб'єктів протидії злочинності. Визначено доцільність включення громадян до системи суб'єктів протидії злочинності через категорію громадянськості, яку в аналізованому аспекті пропонується розуміти як внутрішнє сумління ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку у сфері протидії злочинності. У статті вироблено авторське розуміння понять суб'єкт протидії злочинності і системи суб'єктів протидії злочинності.

Ключові слова: протидія злочинності, суб'єкт протидії злочинності, система суб'єктів протидії злочинності, громадяни, громадянський обов'язок, громадянський контроль.

Постановка проблеми

Протидія злочинності є комплексною соціально обумовленою діяльністю, спрямованою на забезпечення цілісності держави, зміцнення правопорядку в суспільстві, захист прав і свобод людини і громадянина. Як влучно зазначає О. М. Литвинов, протидія злочинності не просто «людська», а запитана людиною і соціумом функція [1, с. 17]. Її реалізація покликана гарантувати безпеку соціуму, його членів та соціальних утворень, а також забезпечити умови для успішної діяльності всіх соціальних механізмів, зміцнити морально-патріотичні підвалини суспільства, забезпечити сприятливі умови для розвитку економіки, виробництва, ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства. У зв'язку із заявленим доволі широким розумінням функцій і, відповідно, й соціального значення протидії злочинності, доцільним вважаємо здійснення системно-структурного аналізу суб'єктів протидії злочинності як базової кримінологічної категорії.

Стан наукового дослідження

У вітчизняній науці питанням протидії злочинності присвятила свої праці значна кількість дослідників. Серед них слід відзначити роботи О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, Е. А. Дідоренка, А. Е. Жалинського, А. П. За-

калюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнато-ва, О. Г. Кальмана, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ф. А. Лопушанського, М. І. Мельник, С. Г. Міщенка, П. П. Михайленка, О. О. Степанченка, Н. О. Ярмиша та інших науковців. Серед іноземних дослідників, які присвятили свої праці плануванню, способам і методам протидії злочинності, особливу увагу слід приділити працям Г. А. Аванесова, А. І. Алексєєва, Ю. М. Антоняна, О. В. Боква, С. Є. Віцина, А. І. Долгової, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцової, І. І. Карпця, Р. Кларка, Н. Крісті, В. В. Лунєєва, П. Паркера, О. Б. Сахарова, Л. Сігела, В. М. Соміна, В. Фокса, Е. Шура та інших науковців. У контексті аналізу комплексних питань протидії злочинності у роботах вищезазначених дослідників узагальнено або зокрема розкриваються різні аспекти діяльності суб'єктів протидії злочинності з урахуванням особливостей існування суспільства в певний період часу і простору. Враховуючи якісні трансформації в українському суспільстві, а також світові тенденції розвитку правоохорони, вважаємо необхідним розглянути існуючі погляди на поняття і систему суб'єктів протидії злочинності.

Мета статті

Вироблення власного розуміння понять суб'єктів протидії злочинності і системи суб'єктів протидії злочинності, що відповідають потребам сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи наукові підходи до визначення суб'єктів протидії злочинності (запобігання злочинності, профілактики злочинів (кримінальних правопорушень)), слід відзначити, що дослідники розглядають його у різний спосіб: як окрему кримінологічну категорію, так і шляхом простого переліку суб'єктів протидії, в залежності від їхніх функцій, рівня функціонування та інших ознак; як сукупність відповідних суб'єктів, об'єднаних за характером виконуваної соціальної функції, так і системно, тобто в якості соціально обумовленої ієрархічної системи. Перша група науковців

розглядає суб'єктів протидії злочинності як певну сукупність держаних органів, державних та приватних установ, окремих індивідів, які в межах своєї компетенції або наданих їм прав здійснюють вплив на кримінально протиправні прояви з метою зниження їх інтенсивності, усунення причин та умов злочинності. Так, наприклад, Є. В. Авсеєнко визначає поняття суб'єктів впливу на злочинність, надає їх класифікацію, проте не визначає їх переліку. Серед методів інтенсифікації діяльності суб'єктів впливу на злочинність дослідник вказує інтеграцію вказаних суб'єктів у системи і макросистеми [2, с. 114-116], яку він зазначає як потенційну, а не дійсну ознаку вказаних суб'єктів.

В. В. Василевич [3, с. 141-142], **А. П. Закалюк** [4, с. 347-348], **М. О. Свірін** [5, с. 104] і Г. В. Форос [6, с. 180] указують, що на теперішній час немає підстав розглядати сукупність суб'єктів протидії і запобігання злочинності як системи з огляду на неповноту законодавчого регулювання, недосконалу організацію та безпосереднє здійснення запобіжної діяльності, відсутність у ній багатьох забезпечуючих та виконавчих заходів та засобів. Тому, як зазначають дослідники, суб'єкти цієї діяльності віднесені до таких, не стільки враховуючи реальне системне виконання ними запобіжних функцій, скільки з огляду на те, як останні визначені в нормативних актах. Надалі вищезазначені науковці надають характеристику окремих видів суб'єктів протидії (запобігання) злочинності залежно від виконуваних ними функцій.

Об'єднання суб'єктів протидії злочинності, використовуючи функціональний підхід без об'єднання їх у єдину систему, можна зустріти, зокрема, й у працях Б. М. Грека та Ю. В. Нікітіна [7, с. 155-158], Ю. В. Александрова, А. П. Гель і Г. С. Семакова [8, с. 137-139], О. М. Джужі, А. В. Кирилюка [9, с. 202-204]. Науковці визначають суб'єктів протидії злочинності лише через специфіку виконуваних ними функцій у вказаній сфері, нерідко навіть не надаючи їм визначення та не здійснюючи їх класифікацію.

Друга група науковців розглядає суб'єктів протидії злочинності не лише в їх сукупності, яку можна визначити через виконувани ними функції у вказаній сфері, а в якості системного утворення, що має відповідні якісні ознаки. Так, наприклад, В. В. Голіна визначає суб'єктів запобігання злочинності як державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність і злочини, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність [10, с. 166]. Надалі науковець вказує, що «під системою суб'єктів запобігання злочинності слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за узгодженням у часі й просторі» [10, с. 166-167]. В. К. Звирбуль також розглядає діяльність суб'єктів, що виконують профілактику злочинів, як систему. Дослідник указує, що зазначені суб'єкти діють не ізольовано, а у взаємодії один з одним, а в самій системі діють як горизонтальні, так і ієрархічні вертикальні взаємозв'язки в залежності від рівня вирішуваних ними завдань [11, с. 70]. О. М. Бандурка і О. М. Литвинов також визначають поняття суб'єкта протидії злочинності в межах системного підходу, спираючись на концепцію функціонування соціальних систем. Суб'єкта протидії злочинності науковці визначають як будь-яке системне утворення, що існує в межах єдиної системи протидії злочинності та реалізовує в цій сфері одне з наступних завдань: визначення провідних напрямків, завдань, форм і методів діяльності, здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення, виявлення криміногенних факторів і реалізація заходів з протидії злочинності [12, с. 83].

Стосовно наукової дихотомії щодо опису суб'єктів протидії злочинності як їх сукупності порівняно з (*versus*) описом їх як системи відповідних утворень та індивідів

маємо зауважити наступне. На нашу думку, найбільш вдалим у цілому і прийнятним при комплексному аналізі суб'єктів протидії злочинності є системний підхід до їхнього описання та характеристики їх реального функціонування. Системний підхід до вирішення цього питання дозволяє визначити місце і роль вказаних суб'єктів у загальній структурі протидії злочинності, визначення їх функціональних зв'язків, подолати можливе дублювання виконуваних функцій або, навпаки, за необхідності посилити вплив на певний сегмент криміногенних факторів, таким чином забезпечуючи векторно-компенсаторний вплив. Більше того, вважаємо, що системність організації суб'єктів протидії злочинності дозволяє вирішувати як завдання щодо протидії злочинності в межах України, так і максимально наближувати і інтегрувати діяльність вітчизняних суб'єктів протидії злочинності з відповідними органами і установами інших країн та установ, що діють на міжнародному рівні, запозичуючи найбільш сучасні підходи у вказаній сфері.

В. Д. Малков також розглядає суб'єктів попередження злочинів як систему, поділяючи її на суб'єктів держаної системи попередження злочинів і на суб'єктів, що беруть участь у попередженні злочинів у межах своєї компетенції. До останніх дослідник відносить: органи місцевого самоврядування; органи і установи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення; підприємства, установи, організації незалежно від форми власності; суспільні і релігійні організації, асоціації, фонди; служби безпеки, приватні детективні і охоронні підприємства; суспільні об'єднання правоохоронної спрямованості; окремих громадян і їх об'єднання; засоби масової інформації [13, с. 131]. Підтримуємо автора щодо включення широкого кола недержавних суб'єктів до системи попередження злочинів, адже діяльність кожного з них є важливою компонентою системи протидії злочинності. Крім того, враховуючи, що в останні роки відбулося стрімке підвищення ролі громадян у підтриманні громадського порядку, протидії корупційним проявам, протидії розповсюдженню

алкоголізму і наркоманії, запобіганні суспільно небезпечним проявам в інших сферах суспільного життя, вважаємо доцільним включення останніх як автономного суб'єкта системи протидії злочинності. Звісно, зазначена трансформація статусу громадян у процесі реалізації функцій протидії злочинності має бути здійснена шляхом наділення їх відповідними правами та кореспондуючими їм обов'язками. Проте, на нашу думку, зазначені обов'язки мають ґрунтуватися не на засадах юридичної відповідальності за його порушення, яку особа інстинктивно намагається уникнути, а на основі добровільного долучення громадян до протидії злочинності як форми реалізації свого громадянського обов'язку. У наукових джерелах зазначену морально-правову категорію позначають терміном громадянськість, тобто внутрішнього сумлінного ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку. В. Клімович указує, що громадянськість консолідує у собі такі поняття як громадський обов'язок, активність, патріотизм, відповідальність, соціальне новаторство, єдність прав і обов'язків [14, с. 17]. Відповідно, розвинене у більшості членів суспільства почуття громадського обов'язку, або громадянськість, можна визнати підставою включення громадян до системи суб'єктів протидії злочинності.

Важливим аспектом включення осіб з активною громадянською позицією до системи суб'єктів протидії злочинності є перспектива забезпечення дієвого громадського контролю за діяльністю державного апарату у сфері протидії злочинності. У цьому зв'язку О. М. Литвинов і Є. О. Гладкова зазначають, що за роки незалежності частина державного апарату ніби «приватизувала» функції своїх відомств та установ і почала використовувати надані їм права в своїх корисливих інтересах і на користь структур, серед іншого і кримінальних, від яких вони перебували в прямій або непрямої залежності. Указані трансформації призвели до набуття державними правоохоронними органами ознак правоохоронних корпорацій. Науковці наголошують, що з метою подолання зазначено негатив-

ного корпоративного впливу необхідно законодавчо забезпечити інформаційну прозорість процесу ухвалення рішень органів влади, використання ними бюджетних коштів, серед іншого через доступ до фінансових документів державних органів із боку недержавних організацій і засобів масової інформації, ввести в дію механізми суспільного впливу на діяльність відомств, у тому числі функціонування зворотного зв'язку [15, с. 96-97]. Повністю підтримуючи вищевказану позицію, додамо, що делегування громадськості функцій у сфері протидії злочинності, у тому числі й контролюючих, стимулювання громадської активності в питаннях протидії злочинності матиме позитивний вплив не лише на стан протидії злочинності в умовах гібридизації кримінальних загроз, а й надасть позитивний імпульс для оновлення та розвитку системи протидії злочинності в цілому.

У питанні визначення поняття системи суб'єктів протидії злочинності слід виходити з того, що система протидія злочинності перш за все є різновидом соціальної системи. О. М. Бандурка і О. М. Литвинов указують, що система протидії злочинності представляє собою структурований об'єкт соціальної природи, що характеризується системою відносин і функцій та яка, у свою чергу, є поєднанням відносно самостійних підсистем, що функціонують на основі тотожних закономірностей [12, с. 83]. Зазначені підсистеми суб'єктів протидії злочинності представляють собою множинність плюралістичних за сферою соціальної діяльності і рівнем функціонування соціальних утворень та окремих індивідів, що беруть участь у протидії злочинності. Основними конститутивними рисами, що об'єднують зазначені відокремлені суб'єкти у єдину систему суб'єктів протидії злочинності є їх спільна мета – цілеспрямований вплив на кримінально протиправні прояви з метою зниження їх інтенсивності, усунення причин та умов злочинності – та наявність стійких структурно-функціональних зв'язків між окремими ланками цієї системи, заснованих на принципах ієрархічності і взаємозалежності її структурних елементів. Між ланками, які належать до різних

рівнів управління такою системою, встановлюються вертикальні (субординаційні) зв'язки; горизонтальні (координаційні) зв'язки, встановлюються між ланками, які належать до одного рівня управління [16, с. 171]. Відповідно система суб'єктів протидії злочинності набуває ознаки не лише формально встановленої організаційної завершеності, під яким у найбільш загальному сенсі розуміють порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [17, с. 1320], а й внутрішньої функціонально-структурованої організованості. Таким чином, системно-структурний підхід до визначення суб'єктів протидії злочинності враховує рівневу будову і взаєморозташування суб'єктів протидії злочинності та консолідує в собі зміст вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними ланками цієї системи, що є передумовою її злагодженого функціонування та гарантією потенціалу до саморегуляції і самовдосконалення.

Висновки

На підставі проведеного аналізу наукових поглядів щодо визначення поняття та змісту суб'єктів протидії злочинності під суб'єктами протидії злочинності пропонуємо розуміти державні органи, державні й недержавні установи та організації, фізичних осіб, які здійснюють обумовлені їхньою компетенцією, правами або громадянським обов'язком заходи щодо організації протидії злочинності, припинення або попередження кримінальних правопорушень. Враховуючи якісні трансформації, що відбували в українському суспільстві в останні роки, під системою суб'єктів протидії злочинності пропонуємо розуміти сукупність суб'єктів, об'єднаних за функціонально-структурованою ознакою, що здійснюють цілеспрямований взаємоузгоджений вплив, спрямований на зниження інтенсивності кримінально протиправних проявів, усунення причин та умов злочинності. Зазначені базові кримінологічні категорії можуть стати методологічною основою проведення класифікації суб'єктів протидії злочинності, аналізу їх правового

статусу, взаємодії в процесі діяльності у сфері протидії злочинності.

Література

1. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ. 2010. 432 с.
2. Авсеєнко Е.В. Кримінологія: Учебник. М., Архангельск, 2001. 415 с.
3. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ, 2020. 434 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: - У 3 кн. К. 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Свірін М. О. Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2017, № 1 (1). С. 96-106.
6. Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. Правова держава. 2012.- № 14. С. 179-184.
7. Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків, 2018. 416 с.
8. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. К., 2002. С. 295.
9. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернєя ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац.акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
10. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.
11. Кримінологія: Учебник/Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. М., 1997. 512 с.
12. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика

злочинів: монографія. Харків. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 308 с.

13. Криминологія: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова. 27е изд., перераб. и доп. М., 2006. 528 с.

14. Клімович В. Розвиток громадянськості як основи консолідації суспільства та зміцнення держави. Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 1(20). С. 14-23.

15. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. Вісник Криминологічної асоціації України. 2019. № 1(20).- С. 90-98.

16. Бесчастний В. М. Криминологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків, 2017. 360 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К. 2005. 1728 с.

SUMMARY

The purpose of the article is to elaborate authorial notions of subjects of crime counteraction and a system of subjects of crime counteraction as basic criminological categories that must meet the demands of modernity.

Basing on the works of domestic and foreign criminologists the article conducts systematic-structural analysis of the subjects of crime counteraction as basic criminological categories. It defines and analyses two main scientific approaches to understanding of the subjects of crime counteraction as an aggregation of subjects of crime counteraction and as a system of the subjects of crime counteraction. The article ascertains appropriateness of reviewing the system of the subjects of crime counteraction as a socially stipulated hierarchical system with a set of vertical (subordinate) and horizontal (coordination) interconnections which provide premises for its effective functioning and potential for self-enhancement and self-control. It provides arguments that systematic approach to this issue allows to establish the place and role of a subject of crime counteraction in the structure of system analyzed, to define its functional connections and provides possibility to eliminate overlapping functions, exacerbate influence at a certain criminogenic factor, if necessary. The article analyzes the role of citizens as autonomous subjects of crime counteraction. It promotes appropriateness of including citizens to the system of subjects of crime counteraction through the category of publicity that in the present context is viewed as a subjective diligent attitude towards personal obligation in the sphere of crime counteraction. Based on the conducted analysis the article elaborates scientific notions of the subjects of crime counteraction and the system of subjects of crime counteraction.

Key words: crime counteraction, subjects of crime counteraction, system of subjects of crime counteraction, citizens, social obligation, public control.